

הרב ישי בוכרים שליט"א

מאמר חכמה
13092

ע"מ תנאי הוי או שיוור

מאמר חכמה
13092

בב"ב סג. איתא: בן לוי שמכר שדה לישראל, ואמר לו ע"מ שמעשר ראשון שלי, מעשר ראשון שלו. ואם אמר לי ולבני, מת, יתן לבניו. (גרסת הראש ועוד ראשונים יחזיר לבניו). ופריך עלה: "והא אין אדם מקנה דבר שלב"ל". ומשני, "כיון דאמר ליה ע"מ שמעשר ראשון שלי, שיוריה שייריה למקום מעשר". והקשו הראשונים, מאי פריך "והא אין אדם מקנה דבר שלב"ל", הרי מ"מ יכול אדם להתנות בדבר שלב"ל. ותירץ הרמב"ן (כך כתבו גם שאר חכמי ספרד הרשב"א, הריטב"א ועוד) דהכי פירושא דשמעתא, מדקתני על מנת שמעשר ראשון שלי ולא קתני על מנת שתתן לי את המעשר, שמע מינא דהאי ע"מ לאו תנאה הוא אלא שיורא משייר, ועל זה קא פריך והא אין אדם מקנה דבר שלב"ל (וכוונת המקשה דכמו שאין אדם מקנה דבר שלב"ל כך אין אדם משייר דבר שלב"ל, וכמו שנאמר בפירוש בפרק מי שמת קמח). ותירצו, שמשייר מקום המעשר ולא את המעשר בלבד. וזה ששייר מקום המעשר לאו מחמת לשון על מנת הוא, אלא משום דכל דמשייר לנפשיה, בעין יפה משייר, וכמו דאיתא התם בפרק מי שמת.

בזה ניחא נמי, מה שהקשו דהא בן לוי זה נוטל מעשר זה מכח תנאי ולא חלף עבודתו, ואנן בעינן חלף עבודתכם. ולפי מה שכתבו, שכבר בהוא אמינא ידעו שהוי שיוור ולא תנאי ניחא, שהפירות נשארו ברשות הלוי, אלא שהישראל מעשר פירותיו שלו על פירות של הלוי. אך עדיין קשה, כיצד הישראל רשאי לעשר על פירות שאינם שלו, וצ"ל שמשאיל הלוי לישראל פירותיו ששייר, לעשר עליהם פירותיו של הישראל.

עוד כתב הרא"ש בתוספותיו, שלפי זה מובן מאי דנקט "יחזיר לבניו", (זוהי גרסתו כדלעיל) וז"ל: "דלהכי נקט לשון יחזיר, ולא קאמר יתן לבניו, משום הא דאמרינן דשיוריה שייריה למקום מעשר, ונמצא שזה המעשר הרי הוא של המוכר ושל יורשיו

מתורת זכות ששייר בשדה, והוא מושאל ללוקח עד שיעשר עליו את פירות השדה, ואחר כך מחזיר למוכר את חלקו, אחר שנשתמש בו".

הרא"ש בפסקיו כתב בדומה לדברי הרמב"ן בהסבר דברי הגמ', שכבר מתחילה ידעינן, שעל מנת זה הוי שיור ולא תנאי, אלא שכתב כך: "וי"ל דעל כרחך האי תנא סבר דע"מ שיורא הוי ולא תנאה וכו' ". נראה שיש הבדל בין דברי הרא"ש לדברי הרמב"ן, שהרמב"ן כתב שהאי ע"מ הוא שיורא, אך לא משום דין כללי שכל ע"מ הוא שיורא, אלא דוקא הכא משום שהלשון מורה כך, שהרי אמר ע"מ שהמעשר שלי ולא אמר ע"מ שתתן לי את המעשר. ואלו הרא"ש כתב שהאי תנא סובר שע"מ שיורא הוא ולא תנאי.

ובאמת בב"י סימן ר"ט הביא דברי הרא"ש הללו וכתב עליו: "ולפי זה לדידן דקיי"ל דע"מ תנאה הוא, אם אמר ע"מ שתתן לי או לפלוני מהפירות כך וכך בכל שנה, קיום המקח תלוי בו, ואם לא יתן כמו שהתנה יתבטל המקח". משא"כ לפי שיטת הרמב"ן שדוקא בנידון דידן אמר שע"מ שיור הוא, אבל בשאר דוכתי כל ע"מ הרי הוא כתנאי ולא כשיור. (אמנם, מה שכתב הב"י בהמשך דבריו שהטור סובר כאביו הרא"ש, והסיק כך ממה שכתב "שאם אמר ע"מ שתתן כך וכך בכל שנה, אז קיום המקח תלוי בו וכו' ". צ"ע, שהרי בכה"ג גם הרמב"ן מודה שהוי תנאי ולא שיור, משום שלא שייר במה שמכר אלא בפעולה, כך תמה המחנה אפרים בהלכות דבר שלב"ל סימן ה').

והנה בגמ' בחולין קלד. ישנה מח' בין שתי ברייתות, בדין כהן שמכר לישראל בהמה ואמר לו ע"מ שהמתנות שלי. בברייתא אחת נאמר: "נותן לכל כהן שירצה", ובברייתא שניה נאמר "המתנות שלו". והסבירה הגמ' דבהא פליגי, מר סבר על מנת שיורא הוא, ומר סבר ע"מ לאו שיורא הוא. והסבירו הראשונים, לאו שיורא אלא תנאי, והוי מתנה על מה שכתוב בתורה, שהרי התורה אמרה שיכול ליתנם לכל כהן שירצה, וכיון שכך, המעשה קיים ותנאו בטל, הלכך המכר חל והישראל יתן המתנות למי שירצה, כך הסבירו התוספות בפירושם השני, הרא"ש ועוד ראשונים.

כמו כן, בסוגיא דידן גבי בן לוי, כתבו הרמב"ן והרשב"א שאתיא כמאן דסבירא ליה בחולין, שע"מ שהמתנות שלי הוי שיור. וא"כ, ראשונים אלו שפסקו את סוגיין להלכה

משום שהוי סתם גמ', צריכים לפסוק כך גם בחולין גבי כהן שהתנה ע"מ שהמתנות שלי, שהמתנות שלו, משום שהאי ע"מ הוי שיור ולא תנאי.

ובדעת הרמב"ם התקשו האחרונים טובא, שבפרק ו' מהלכות מעשר הלכה י"ט כתב: "כהן שמכר שדה לישראל וא"ל ע"מ שהמעשר שלי לעולם, המעשר שלו, כיון שאמר ע"מ נעשה כמי ששייר מקום המעשר" אלמא ס"ל דשיורא הוי. ואילו בפ"ט מהלכות בכורים הלכה י"א כתב: "התנה הכהן עמו (שהוא שותף) חוץ מן המתנות הרי המתנות לכהן, אבל אם אמר לו ע"מ שהמתנות שלי, הרי המתנות של ישראל, ונותנם לכל כהן שירצה. שהאומר ע"מ לא שייר לו בעצמה של מתנה כלום". אלמא ס"ל אפכא דעל מנת תנאה הוי לא שיורא.

הט"ז ביו"ד ס"י סא הקשה קושיא זו על הרמב"ם שסותר משנתו, אי ע"מ הוי כשיור או כתנאי, ונשאר בצ"ע. ובש"ך שם כתב לחלק בין בהמה לבין שדה. דהיינו שבהמה נמצאת בחזקת המקבל ולכן ע"מ הוי תנאי, ואלו בשדה שקרקע בחזקת בעליה עומדת הוי שיור. ותירוץ זה קשה להולמו, מה יש לחלק בין זה לזה, כך גם הקשה המגיה על הט"ז הלא הוא החכם צבי בחו"מ סימן רי"ב. והוא עצמו תירץ תירוץ אחר בדברי הרמב"ם, ותלה זאת בגרסתו של הרמב"ם (השונה מגרסת שאר הראשונים) שמיירי שכהן שהיה שותף עם הישראל בבהמה זו, והתנה עמו ע"מ שהמתנות שלי. אך אם הכהן היה מוכר לישראל והתנה עמו כך, יהא הדין אחרת וכמו בן לוי, שהאי ע"מ יהא כשיור.

וגם תירוץ זה קשה לענ"ד, שהרי מהר"י קורקוס כתב על דברי הרמב"ם הנ"ל שאמנם יש שתי גרסאות, אחת כמו שגרסו כל הראשונים בגמ' בחולין הנ"ל, ושניה כמו שציטט החכם צבי שמיירי בשותף, וכתב שלענין דינא שתיהן נכונות. ובנתיבות המשפט חו"מ רי"ב סק"ד כתב לתרץ דברי הרמב"ם באוקימתא שבכהן המוכר לישראל בהמה, מיירי שמכרה ע"מ שישחטנה ולא לדבר אחר, ולכן ודאי קא עקר למה שכתוב בתורה, שיכול הישראל לתת את המתנות למי שירצה, משא"כ בשדה, שכן לוי מכרה לישראל ולא התנה עמו לזרוע דבר החייב במעשר, והרשות ביד הלוקח לזרוע שחת או דברים אחרים, שאינם חייבים במעשר. מלבד שלא כתוב ברמב"ם כלל הבדל בין שתי מכירות אלו, עדיין קשה שבמעשר שאין זה ודאי קא עקר צריך היה להיות שהתנאי חל ואם לא יתן המעשר ללוי המקח בטל, ומדוע כתב הרמב"ם מעשר ראשון שלו.

ולענ"ד נראה דרך אחרת בהסבר דברי הרמב"ם, הסבר הנובע מתוך פירוש אחר בגמ' בדף סג. גבי בן לוי שמכר לישראל. וקודם שנבאר דברי הרמב"ם נביא פירוש הר"י מיגש (רבו של הרמב"ם) בגמ', המובא ברמב"ן וברשב"א, וקושיותיהם עליו.

וז"ל הרמב"ן: "והא אין אדם מקנה דבר שלב"ל. לפי דברי הרב ר' יוסף הלוי ז"ל שאמר דמכל מקום המכר מתבטל כיון שלא נתקיים התנאי, וכך פירשו היכי אמרינן מעשר ראשון שלו דמשמע שתנאו קיים והמקח קיים, והלא אין אדם מקנה דבר שלב"ל, וכיון שאי אפשר להתקיים תנאו המכר בטל הוא מעכשיו". והקשה הרמב"ן: "אבל מה שאמר הוא ז"ל שהמקח קיים והוא שיתן אלא שאין הלוי זוכה בו להוציאו מיד אחר אינו מחוור, ויש לפרש דמעיקרא נמי קים לן דהא לאו הנאה אלא שיורא וכו' ". מבואר מדבריו שפירש דברי הר"י מיגש שזו היא קושיית הגמ', למה המעשר שלו והרי המכר תלוי בקיום התנאי, ואם לא יקיים התנאי בטל המכר למפרע ומדוע נקטו הלשון מעשר ראשון שלו. אלא שהקשה על דבריו מדוע כתב הר"י מיגש שהמכר חל אלא שאין הלוי זוכה בו להוציאו מיד אחר הרי המכר תלוי בקיום התנאי, ולכן פירש שכבר בשלב זה בגמ' ידענו שע"מ הוי שיור ולא תנאי, ובזה חולק על הר"י מיגש.

אוצר החכמה
13092

כמו כן, הקשה הרשב"א על פירוש זה (ברשב"א מובא פירוש זה בשם הרא"מ הרי הוא הר"י מיגש). מדוע הקשתה הגמ', והא אין אדם מקנה דבר שלב"ל, היה לה להקשות (לפי הסבר זה) בין אם הוי דבר שב"ל ובין אם לב"ל, שהרי לא נתחייב הלוקח ליתן, אלא שהנותן תלה קניינו בתנאי, ואם לא רצה המקבל לקיים תנאו, לא נתקיים המקח, ומדוע כתוב בהחלטיות מעשר ראשון שלו.

וכדי לבאר שיטת הר"י מיגש, נצטט לשונו (מובא ברשב"א): "תירץ הרא"מ ז"ל דאין הכי נמי, שקיום המכר תלוי ועומד בודאי בקיומו של תנאי, וכדתנן (קידושין ס.). האומר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שתתני לי מאתיים זוז, הרי זו מקודשת ותתן. ואמרינן עלה בגמ', רב הונא אמר והיא תיתן, ורב יהודה אמר לכשתתן אבל מקנה ממש לההוא תנאה, כי היכי דלא מצי חד מנייהו למהדר ביה, לא, עד דקני".

בהסבר דברי הר"י מיגש נראה שלא מיירי הכא בתנאי רגיל, שהמכר תלוי בקיום התנאי, אלא יש כאן דין תנאי שבממון שקיים. כלומר שרוצה את קיום המקח וכן את התחייבות התנאי, ולא יהא כח להלוקח שלא לבצע התנאי, אלא הקנין עצמו יחייב את המוכר והקונה במקח, וגם יחייב את הלוקח בקיום התנאי. ובנידון דידן, שהמעשר יהא של הלוי. ואשר על כן כדי לזכות במעשר משום התנאי, תליא בדין אין אדם מקנה דבר שלב"ל.

ואמנם בגמ' קידושין ס. איכא מח' רב הונא ור' יהודה במתנה על מנת שאתן לך מאתיים זוז, שרב הונא אמר והוא יתן ורב יהודה אמר לכשיתן. (ישנן שתי גרסאות בראשונים בסוגיא אם מיירי שהתנה ע"מ שתתני לי מאתיים זוז, או ע"מ שאתן לך מאתיים זוז, כמו כן במח' רב הונא ורב יהודה, אם גורסים והוא יתן או והיא תתן). ונחלקו הראשונים בביאור המח' הזו. הר"מ בפירוש המשניות כתב: "מה שאמר ויתן, רוצה לומר שהוא חייב ליתן לפיכך וכו'". ואלו הריטב"א ועוד ראשונים כתבו והיא תתן, דכשתתן תהא מקודשת גמורה מעכשיו". הרי מבואר, שהרמב"ם למד שהתנאי הזה מחייב, ואלו הריטב"א למד שהתנאי רק תולה את קיום המקח בקיומו. וכך מדויק לשון הר"י מיגש שכתב: "אבל מקנה ממש לההוא תנאה כי היכי דלא מצי חד מנייהו למהדר ביה, לא, עד דקני".

(יש אמנם להעיר שלא בכל סוגי התנאים סוברים הר"י מיגש והרמב"ם שיתפרשו כך, שתולה את המכר בקיום התנאי, וכן מחייב את קיום התנאי, אלא כתנאי רגיל שתולה את קיום המקח בתנאי ותו לו. אם כן מתי נדע לומר כך, ומתי אחרת? נראה לענ"ד, שדבר זה תלוי באומדנא. כאשר ברור לחלוטין שאינו חפץ בביטול המקח אם לא יתקיים התנאי וכמו במוכר בהמה ע"מ שהמתנות שלי, ואם שחטה ולא נתן לו מתנות אגן סהדי שאינו מעונין בבהמה שחטה לפניו. וכמו כן בשדה שאנו יודעים באומדנא שמעונין בקיום המקח, וכן מעונין בקיום התנאי, מפרשים אנו ע"מ זה כדלעיל. אמנם גבי קידושין, נראה שזו בדיוק המח' בין רב הונא לבין רב יהודה. רב הונא סובר שיש כאן אומדנא שהמקדש רוצה בקיום שני הדברים, ולא שהקידושין יהיו תלויים ועומדים כל ימי עולם. ואלו רב יהודה סובר שיכול להיות שהאדם אינו רוצה בקידושין אלא במאתיים זוז, ובלא המאתיים זוז אינו מעונין בקידושין כלל, ולכן הוי תנאי רגיל התולה את קיום הקידושין בקיום התנאי).

אם כן נמצאנו למדים, שישנה מח' בין הר"י מיגש לבין הרמב"ן והרשב"א, בביאור הגמ' כדלקמן. לפי הרמב"ן, בשלב ראשון של הסוגיא בציטוט דברי הברייתא בן לוי שמכר שדה לישראל, והתנה ע"מ שמעשר ראשון שלי, מעשר ראשון שלו, ידענו שעל מנת זה מתפרש כשיור ולא כתנאי (והטעם משום ששייר במה שמכר ולא בפעולה – ע"מ שמעשר שלו ולא ע"מ שתתן לו). ולכן שייכת קושית הגמ', והא אין אדם מקנה דבר שלב"ל, שהרי אם היה מתפרש כתנאי לק"מ. ותירצו, ששייר מקום המעשר, ולא המעשר בלבד וכמו דקל לפירותיו, ומקום המעשר נמצא עתה בעולם.

ולעומת זאת, הר"י מיגש למד כמו דקיי"ל בעלמא, שע"מ הרי הוא כתנאי, אך תנאי כזה המחייב את הלוקח לקיימו, וגם המקח תלוי בקיומו. וכמו ע"מ שאתן מאתיים זוז, שהוא תנאי המחייב את נתינת מאתיים זוז וכן תולה את הקידושין בנתינת הדמים. כך הבינה הגמ' בהוא אמינא את הברייתא, והקשו, והרי אין אדם מקנה דבר שלב"ל, וכמו כן אין התנאי יכול לחייב את הלוקח בנתינת המעשר, שהרי לב"ל. ותירצו, שע"מ זה, אינו מתפרש כתנאי, וכידוע שאדם לנפשיה בעין יפה משייר, ומשייר מקום המעשר. וכדי להוסיף נופך לפירוש זה, יש לומר שמכיון שלהקנות דבר שלב"ל הוי חסרון בגמ"ד (נראה שכך סובר הרמב"ם בפרק כב' מהלכות מכירה הלכות טו' וטז' שמועיל להקנות דבר שלב"ל במציאות מסוימת). ודאי שלא התכוון המוכר להתנות תנאי כזה, שתהיה לו בעיה בגמירות דעת, אלא אנו מפרשים את לשון ע"מ כשיור.

ולפי הסבר זה, נראה שאין סתירה כלל בין שני פסקי הרמב"ם, משום שבסתם אמרין כל ע"מ הוא תנאי ולא שיור, וכמו דקיי"ל בכל דוכתי. אלא שבהלכות מעשר כתב שע"מ שמעשר ראשון שלי מתפרש כשיור ולא כתנאי בגלל שאם נפרשו כתנאי הוי חסרון שזה דבר שלב"ל, ולכן על כרחך להסביר דבריו כשיור ולא כתנאי משא"כ בהלכות בכורים גבי כהן שמכר לישראל והתנה ע"מ שהמתנות שלי, שאין שם חסרון של דבר שלב"ל, וחזר הדין למה דקיי"ל שכל ע"מ הרי הוא כתנאי. ואין לומר שגם בכה"ג יש הכרח להסביר דבריו כשיור ולא כתנאי בגלל סיבה זו גופא, שהוי מתנה על מה שכתוב בתורה, משום שרק אם ההכרח נובע מחסרון בגמ"ד אם נפרש ע"מ כתנאי, אזי מפרשים ע"מ כשיור, אבל אם החסרון הוא חסרון דיני, אין לשנות מאי דקיי"ל שכל ע"מ הרי הוא כתנאי.